

Ana-Marija Bohaček

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za motoričke poremećaje, kronične bolesti i art terapije, Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju

Jasmina Ivšac Pavliša

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju

Marta Ljubešić

Hrvatska udruga za ranu intervenciju

Intervencija utemeljena na rutinama u ranoj intervenciji kroz grupni rad s obiteljima

Routine based intervention in the context of group sessions with families

Stručni rad UDK: 364.45-053.2 : 316.36

SAŽETAK

Suvremeni pristupi u ranoj intervenciji naglašavaju važnost podrške roditeljima i njihovu snažnu uključenost u sve oblike intervencija. Naglasak je na poštivanju razvojnih načela, koja su jednaka za svu djecu (s razvojnim poteškoćama ili bez njih). Razvojne miljkaze djeca dostižu interakcijom s odraslima te aktivnostima (rutinama), koje su dio njihove prirodne sredine. S obzirom na specifičnosti djece s razvojnim odstupanjima, roditeljima je puno izazovnije uključiti djecu u svakodnevne rutine, iskoristiti ih i razumjeti kao trenutke učenja i poticanja. S ciljem pružanja podrške roditeljima u organiziranju svakodnevnih rutina, radi poticanja sociokomunikacijskog razvoja, organizirane su radionice na kojima se roditelje poučavalo strategijama – kako iskoristiti svakodnevne aktivnosti, rutine u poticanju djetetova razvoja. Organizirano je 5 grupa roditelja (35 roditelja) djece sa sumnjom ili već utvrđenim poremećajem iz spektra autizma (21 dijete). Svaka grupa imala je 12 strukturiranih susreta, nakon kojih su roditelji ispunili evaluacijski upitnik i ocijenili zadovoljstvo programom. U slobodnom dijelu upitnika roditelji su iznimno visoko ocijenili dobivene materijale, kao i razmjenu iskustava s drugim roditeljima. Rezultati pokazuju da intervencijski pristup koji podržava roditelje da ugrađuju razvojne ciljeve u svakodnevne rutine, iako kod nas neuobičajen i nov, roditelji vrlo pozitivno ocjenjuju te su njime zadovoljni. Zaključujemo da su roditelji time dobili vrlo uspješan i snažan alat, koji im pomaže da potiču dijete u raznim vještinama. Također, poučavanje roditelja novim vještinama u grupi s njihovom djecom, pokazalo se poželjnim oblikom rada i preporučuje se češće primjenjivati taj oblik rada u svakodnevnoj praksi.

Ključne riječi:

intervencija temeljena na rutinama
▪ obitelji usmjeren pristup
▪ grupe roditelja
▪ poremećaj iz spektra autizma
▪ strategije

ABSTRACT

Contemporary approaches to early intervention emphasize the importance of supporting parents and their strong involvement in all forms of intervention. Emphasis has been put on respecting developmental principles that are the same for all children (with or without development difficulties). Children reach developing milestones through interaction with adults and activities (routines) that are part of their natural environment. Because of the specificities of children with developmental disabilities, it is much more demanding for parents to include them in everyday routines, use them and understand them as moments of learning and encouragement. With the aim of providing support to parents in organizing daily routines for promoting socio-communication development, group sessions were organized in which parents were taught strategies for utilizing everyday activities and routines in encouraging child's development. Five groups of parents (35 parents) of children with suspected or already diagnosed autism spectrum disorders (21 children) have been formed. Each group had 12 structured meetings, after which parents completed the evaluation questionnaire and evaluated the satisfaction with the program they were involved in together with their children. The evaluation questionnaire was highly appreciated by parents, especially regarding communication with experts, content and applicability of the program. In the open-ended part of the questionnaire, parents highly rated the obtained material, as well as the exchange of experiences with other parents. The findings suggest that an intervention approach that supports parents in incorporating developmental goals into everyday routines is a very successful and powerful tool that helps parents encourage a child in various skills. Also, teaching parents new skills together with their children proved to be a very good form of work and it is highly recommended to apply this form more frequently in everyday practice.

Keywords:

routine based intervention
▪ family centered intervention
▪ parent training group
▪ autism spectrum disorders
▪ strategies

UVOD

Obitelji usmjeren pristup u ranoj intervenciji

U konceptu rane intervencije kvaliteta rane interakcije roditelj - dijete prepoznala se ključnom za djetetov razvoj jer su interakcije ujedno i epizode učenja, a primjerena podrška roditeljima omogućuje uspostavu kvalitetnih interakcija i djeluje kao sredstvo očuvanja metalnog zdravlja (Guralnick, 2011; Ljubešić, 2012). Stoga se u praksi razvio tzv. obitelji usmjeren pristup u ranoj intervenciji nasuprot djetetu usmjerenog pristupa. Ovakav je pristup relevantan za svu djecu rane dobi te ga trebaju poznavati svi stručnjaci uključeni u pružanje rane razvojne podrške, uključujući i logopede. Obitelji usmjeren pristup obuhvaća sustav ideja koji se odnosi na podršku djeci i njihovim obiteljima. Obitelji usmjeren pristup daleko je poznat kao najučinkovitiji u ranoj intervenciji (Fordham, Gibson, Bows, 2011). Međutim, u praksi se često susreću i provode samo pristupi usmjereni uvježbavanju određenih vještina kod djeteta i dostizanju razvojnog kalendara. Nasuprot tome, suvremeni se terapijski pristupi u ranoj intervenciji oslanjaju na funkcionalne rezultate nekog programa, odnosno koliko su oni relevantni za djetetovo sudjelovanje u dnevnim aktivnostima i koliko su povezani s obiteljskom svakodnevicom (Huges–Scholes, Gatt, Davis, Mahar, Gavidia-Payne, 2016; Hwang, Chao, Liu, 2013). Cilj obitelji usmjerenoga pristupa je maksimalizirati funkcionalne rezultate kod djeteta pružanjem proaktivne podrške roditeljima, odnosno široj obitelji (bake, djedovi). Dijete funkcionalne vještine uči tijekom dnevnih aktivnosti u svojoj obitelji, a za njihovo provođenje roditelji trebaju biti dodatno ojačani strategijama i načinima poticanja (Dunst, Bruder, Espe-Sherwindt, 2014; Guralnick, 2005).

Intervencija temeljena na rutinama

Većina autora smatra kako u interakcijama s roditeljima i članovima obitelji djeca stječu najvažnije sociokomunikacijske vještine, a te vještine i iskustva imaju glavnu ulogu i pozitivan utjecaj na djetetov emocionalni, kognitivni i komunikacijski razvoj (Dunst, Hamby, Trivette, Raab, Bruder 2000). Također, brojna istraživanja (Woods, Kashinath i Goldstein, 2004; Guralnick, 2013) potvrđuju kako su programi rane intervencije, koji uključuju roditelje i potiču interakciju dijete - roditelj, znatno učinkovitiji od onih orijentiranih samo na djetetove poteškoće i njihovo ispravljanje. Programe rane intervencije treba, dakle, usmjeriti poučavanju roditelja i članova obitelji kako poticati dijete u svakodnevnim aktivnostima i rutinama, pritom roditeljima treba pružati sveobuhvatnu podršku (emocionalnu, materijalnu, informacijsku).

McWilliam (2010) definira rutinu kao svaku aktivnost koja se javlja u djetetovoj prirodnoj sredini, a koja se ponavlja dovoljno često da djetetu postane poznata. Dnevne rutine – obroci, pranje ruku, igra omiljenim igračkama, pospremanje doma i sl. – dio su obiteljskog života. Glavna obilježja rutina su ponavljanje, funkcionalnost, predvidljivost, sigurnost, kulturno značenje, jasan početak i završetak, prisutnost prirodnog pojačanja te mogućnost generalizacije. Navedena obilježja daju okvir za savršenu "terapijsku" jedinicu i kao takve ih treba iskoristiti. Rutine se događaju svakodnevno i

uključuju odrasle osobe te nude mogućnost za poticanje razvoja komunikacije, interakcije i učenja općenito (Woods i Goldstein, 2003). Rutine su odličan okvir za uvođenje primjerenih aktivnosti za razvoj vještina – jer su predvidljive, ponavljajuće, funkcionalne, a rezultat je uvijek koristan i važan. U intervencijskom smislu, poznavanje rutine djetetu svaki put omogućava isprobavanje novih vještina, a predvidljivi dijelovi rutine roditelju omogućavaju svladavanje strategija poticanja (McWilliam, 2010). Takvim oblikom poticanja, roditelji i dijete razvijaju svojstveni i poseban, samo njihov, obiteljski oblik interakcije, a cijela intervencija postaje prijenosna i uvijek prilagodljiva svim obiteljskim potrebama, interesima i zadaćama. Ciljevi takve intervencije odnose se na vještine koje dijete treba svladati i nužne su za njegovo samostalno sudjelovanje u aktivnostima (rutinama) važnima obitelji. Navedena intervencija je strogo individualizirana i ujedno poštuje organizaciju i tempo života obitelji. U intervenciji temeljenoj na rutinama, roditelji kao partneri i članovi rano-interventnog tima imaju glavnu ulogu u određivanju, odnosno biranju rutina koje će se ugraditi u intervencijski plan. Stručnjak mora ovdje biti vrlo fleksibilan i imati na umu da za neke roditelje i obitelji poneka rutina nije primamljiva. Naprimjer, obrok može biti idealna rutina za učenje raznih vještina, ali ta rutina nije primamljiva obitelji s djetetom koje ima poteškoća u hranjenju. Svaki cilj u rutini trebao bi iskoristiti postojeće vještine koje je dijete svladalo i osigurati priliku za stjecanje novih vještina. Nadalje, rutine su podložne promjenama. Stručnjak koji određuje razvojne ciljeve mora biti fleksibilan budući da se ponekad rutina promijeni jer dijete nauči neku novu vještinu, a ponekad se rutine mijenjaju jer se promijene okolnosti obiteljskog života. Stoga, ova intervencija uključuje dinamičan proces promjene, ali uvijek u kontekstu zadovoljavanja djetetovih i roditeljskih potreba, promatrajući ih kao jedinstvenu zajednicu. Ključ uspjeha intervencije temeljene na rutinama jest pozitivna interakcija između roditelja i djeteta (McWilliam, 2010; Ljubešić, 2012).

Poučavanje roditelja u grupi: rutine kao kontekst poticanja djetetova razvoja

U grupnom radu s roditeljima i djecom ključno je sve intervencijske metode i strategije roditeljima demonstrirati s njihovom djetetom, a zatim ih voditi u pokušajima da ih sami primijene. Poučavati kako, davati konkretne, funkcionalne i važne informacije u ozračju partnerstva s roditeljima – jedna je od glavnih smjernica ove edukacije roditelja. Pritom su se u organizaciji grupnog rada, koji prikazujemo, slijedila načela poučavanja odraslih (prema Family Guided Routine Based Intervention): a) roditelji kroz iskustvo uče o djetetovim razvojnim potrebama; b) odrasli najbolje uče kad su očekivanja jasna; c) za primjenu navika i stavova potrebno je vrijeme; d) prihvaćanje novog znanja lakše je ako nova spoznaja ulazi u postojeći oblik ponašanja; e) odrasli uče sistematično i postupno; f) odrasli često poučavaju odrasle na način na koji oni uče; g) povjerenje je ključno; h) stvarne prilike omogućavaju odraslima učenje. Kako bi stručnjak u intervenciji temeljenoj na rutinama mogao prepoznati, definirati i preporučiti roditeljima nove strategije, treba slijediti sljedeće smjernice: a) opažati interakciju roditelj - dijete tijekom rutine; b) prepoznati strategije koje roditelj već primjenjuje u poticanju svojeg djeteta i ukazati na njih kako bi

roditelj stekao jači osjećaj kompetentnosti; c) predstaviti nove mogućnosti poticanja u rutini bez uplitanja u obiteljsku rutinu; d) uočiti i uputiti na vještine i načine komunikacije koje dijete već ima i primjenjuje u rutini kako bi roditelju bolje objasnio djetetove razvojne potrebe; e) demonstrirati potencijalne strategije kao izbor za roditelje; f) promatrati i sažeti postupke i strategije koje je roditelj naučio i koje primjenjuje u poučavanju djeteta novim vještinama.

Na osnovi nedostatnog uvažavanja rutina i rituala – kao prilika za učenje kod djece s teškoćama u razvoju i uočene roditeljske potrebe za strogim programom poticanja u kabinetskim uvjetima – u ovom radu prikazana je intervencija temeljena na rutinama kako bi se promovirala njezina primjena u našim sociokulturnim uvjetima dnevnog života djece s poteškoćama u razvoju i njihovih obitelji. Ključno je pitanje, međutim, kako približiti roditeljima intervenciju temeljenu na rutinama i motivirati ih za njezinu implementaciju. To pitanje otvara problem – kako organizirati edukaciju roditelja koja će ih osposobiti za iskorištavanje dnevnih rutina u poticanju djetetova razvoja, a da pritom ne iziđu iz svoje roditeljske uloge. Cilj ovog rada je utvrditi zadovoljstvo roditelja sustavom edukacija, koje su podršku za roditelje temeljile na jačanju roditelja za razumijevanje i primjenu dnevnih rutina kao temeljnog konteksta za poticanje djetetova razvoja u grupnom radu s djecom i roditeljima.

OPIS PROGRAMA

Sudionici

Programom su obuhvaćena djeca koja još nisu sustavno uključena ni u jedan sustavni oblik odgoja i obrazovanja, a dijagnostički su obrađena u Kabinetu za ranu komunikaciju ili Kabinetu za poremećaje iz spektra autizma Centra za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Ukupno je obuhvaćeno 21 dijete i 35 roditelja. Sva djeca i roditelji uključeni u program s područja su Grada Zagreba. Djeca su bila u kronološkoj dobi od 2,01 do 3,09 godina. Prosječna kronološka dob djece bila je 3,03 godine. Sva djeca imala su poteškoće koje su odgovarale poremećaju socijalne komunikacije, sumnju ili utvrđen poremećaj iz spektra autizma.

Sva djeca uvijek su dolazila u pratnji majke, a očevi bi se povremeno uključivali. U programu su mogli sudjelovati i braća i sestre te djedovi i bake, odnosno osobe koje su često u kontaktu s djetetom.

Način provođenja programa

Program "Igrajmo se pažnje" provodio se u razmacima od 2008. do 2015. godine u Centru za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Provodila ga je prva autorica rada. Program je nastao kao dio specijalističkog rada prve autorice na specijalističkom studiju "Rane intervencije u edukacijskoj rehabilitaciji", uz mentorstvo druge i treće autorice (Bohaček, 2017). Pod navedenim imenom program se provodio niz godina, međutim nije verificiran niti licenciran. Prilikom ulaska u

program roditelji su bili obaviješteni o načinu provedbe i dali su pisanu suglasnost. Provedeno je 5 ciklusa, odnosno ukupno je praćeno 5 skupina roditelja i djece. Svaki ciklus sadržavao je 12 susreta u trajanju od 2 lunarna sata. U svaku je grupu bilo istodobno uključeno od 3 do 5 djece i njihovi roditelji.

Pri svakom dolasku s roditeljima je obavljen kratki sustavni razgovor o potrebama koje imaju oni ili dijete i koje su uočili između dvaju sastanaka, o problemima koji su se dogodili ili o pitanjima koja imaju. Slijedeći vodstvo djeteta, roditelj počinje interakciju igrom u što opuštenijoj atmosferi, koristeći se svim onim postupcima koje inače primjenjuje u komunikaciji i interakciji sa svojim djetetom. Tijekom susreta u rotaciji, voditeljice (od jednog do drugog roditelja), roditelji uz instrukcije i demonstraciju uče kako poticati socijalnu interakciju i komunikaciju i kako biti dovoljno odgovorljiv.

S obzirom na cilj programa, svaki susret bio je strukturiran i odražavao je uspostavljanje rutine. Struktura svakog susreta imala je sljedeće rutine: pozdravni krug s pjesmicama i pozdravljanjem glazbenim instrumentima, rotacija voditeljice između roditelja i obrada teme, pranje ruku, užina, zajednički pozdrav i odijevanje.

Svaki susret imao je određenu temu, koje su se obrađivale grupno. Teme su bile: "Važnost poticajne uloge roditelja", "Kako iskoristiti tjelesne igre", "Čitanje slikovnica", "Korištenje svakodnevnih rutina", "Uloge koje odrasli zauzimaju u komunikaciji i interakciji", "Svakodnevne strategije poticanja interakcije", "Koji su stilovi učenja kod djeteta", "Senzorna obrada i oralna stimulacija", "Zašto je u igri važno slijediti dijete", "Toalet-trening", "Nepoželjna ponašanja" i "Vizualna podrška". Odabrane teme u ovom programu sadržajno su se oslanjale na teme u dvama sličnim roditeljskim programima: Hanen Program – More Than Words (Sussman, 2001) i Early Bird – National Autistic Society (Shields i Stevens, 2008). Forma, način provođenja programa "Igrajmo se pažnje" (kad su u grupi i roditelji i djeca), glavno je obilježje koje ovaj program razlikuje od ostalih programa poticanja kad su u grupi samo djeca ili samo roditelji. Glavne odrednice teme svaki su put bile zapisane na papiru većeg formata i postavljene na zid, a kratke smjernice povezane sa svakom temom roditelji su dobili na šarenim karticama koje su mogli ponijeti kući.

Postupci i metode primijenjene u grupnom radu implementirali su sva načela za grupni rad s roditeljima i djecom: provođenje edukacije roditelja prema konceptu učenja odraslih, postupci kojima se koristi stručnjak pri opservaciji i predlaganju novih strategija poticanja te opća načela koja vrijede za intervenciju temeljenu na rutinama. Veći dio programa odrađen je u grupi, no roditelji su upozoravali i na potrebu za individualnim savjetovanjima. Individualne konzultacije održavane su radi boljeg upoznavanja potreba koje pojedino dijete i obitelj imaju. Program je imao i cilj upoznavanja razvojnih karakteristika djeteta kako bi se pomoglo roditeljima u njihovom razumijevanju i donošenju odluka o daljem obliku podrške.

Procjena zadovoljstva roditelja programom

Program se odvijao po planu, bez promjena u terminu ili sadržaju. Na prvom susretu roditeljima je objašnjena

svrha programa i pravila igre, o čemu su dobili i pisane upute. Kako bi roditelj mogao evaluirati uspješnost programa, mora biti prisutan najmanje deset puta od ukupno dvanaest sastanka. Uspješnost programa evaluirana je evaluacijskim upitnikom koji ispunjavaju roditelji na kraju programa. Upitnik je preuzet iz monografije "Biti roditelj" (2003) zbog svojih dobrih metrijskih svojstava (Kralj, 2003). Upitnik sadrži 11 pitanja, od toga je 10 određeno Likertovom skalom od 1 do 5 (1 - uopće se ne slažem, 5 - u potpunosti se slažem). Posljednje je pitanje otvorenog tipa (*Želite li nam još nešto priopćiti što može unaprijediti naš rad?*). Radi obrade rezultata prvih 10 pitanja grupirano je u tri kategorije: komunikacija sa stručnjacima (voditeljica i povremeno studenti), sadržaj programa i primjenjivost sadržaja programa kod kuće. Radi boljeg razumijevanja potreba koje su roditelji pokazali, odgovori dobiveni na zadnje, otvoreno pitanje u upitniku, svrstani su u tri kategorije: što programu nedostaje, najkorisnije u programu i dodatne teme.

REZULTATI PROCJENE ZADOVOLJSTVA RODITELJA PROGRAMOM

Analiza evaluacijskog upitnika za roditelje

Program je ukupno prošlo 21 djeteta (pet grupa) i njihovi roditelji. Sva djeca uvijek su dolazila u pratnji majki, a neki su se očevi povremeno pridružili pa je ukupno ispunjeno 35 evaluacijskih upitnika (21 majka i 14 očeva). Osim podataka prikupljenih evaluacijskim upitnikom za roditelje, u rezultatima navodimo i neke spoznaje do kojih je došla voditeljica tijekom provođenja programa.

Tijekom provedbe programa uočen je važan podatak, koji nije bio uzet u obzir pri slaganju skupina roditelja i djece. Taj podatak odnosi se na razmak od vremena kad je roditeljima potvrđena djetetova dijagnoza ili poteškoća do uključivanja u program. Naime, u program su bili uključeni roditelji koji su potvrdu o djetetovoj poteškoći dobili minimalno tri tjedna prije uključivanja u program, pa do deset mjeseci. S obzirom na tu činjenicu, uočena su različita emocionalna stanja kod roditelja i različitost u fazama prilagodbe. Roditelji u istim grupama imali su potpuno različite potrebe i znanja koja je bilo teško pomiriti. A i spremnost na novo učenje, nove strategije i njihovu primjenu bila je vrlo različita. Stoga je uputno, prema navedenu iskustvu, a i prema literaturi (Keen, Couzens, Muspratt i Rodger, 2010), u takve programe uključiti roditelje kod kojih je od potvrde ili dobivanja dijagnoze do uključivanja u program prošlo 6 mjeseci.

Roditelji su visokom ocjenom ocijenili zadovoljstvo komunikacijom koju su ostvarili s voditeljicom (tablica 1). Tijekom 12 susreta, uz predvidljive sadržaje, u primjereno uređenom prostoru, gdje su se djeca mogla slobodno ponašati, roditelji su osjetili sigurnost i razvili povjerenje. Važna karika u ovom programu bili su pozitivni osjećaji roditelja prema djetetu, koji pridonose kreativnosti i fleksibilnosti u rješavanju problema (Gupta i Singhal, 2004). Međutim, nije bilo lako zadržati početni entuzijazam svake grupe roditelja, zadovoljiti roditeljske potrebe za raznim informacijama i provesti temeljnu ideju programa, a to su postupci ugrađeni u dnevne rutine pojedine obitelji. Ključne vještine stručnjaka koje omogućuju uspješnu provedbu

programa (Kaiser i Hancoc, 2003), a koje su se također postupno razvijale i kod voditeljice ovog programa su: vrednovanje roditelja kao ravnopravnog partnera, postavljanje edukacijskih ciljeva u dogovoru s roditeljima, ekspertiza u sadržaju koji se roditelju želi prenijeti, vještine aktivnog slušanja i spremnost na povratnu informaciju od roditelja. Za stjecanje navedenih vještina potrebno je iskustvo i vrijeme i vrlo lako u radu stručnjak dospije u poziciju onoga tko radi s djetetom *pokraj*, a ne *s* roditeljem. Stoga je razumljiva spora rekonceptualizacija uloge stručnjaka u području rane intervencije (Kemp i Turnbull, 2014; Sawyer i Campbell, 2009).

Tablica 1. Komunikacija sa stručnjacima uključenima u program

	N	M	MIN	MAX
Vaši su nas stručnjaci svojim postupcima razočarali i naljutili.	35	1	1	1
Stručnjaci su pokazali veliko razumijevanje za našu situaciju.	35	4,89	4	5
Stekli smo povjerenje prema stručnjacima koje smo kod vas susreli.	35	4,87	4	5
Mogli smo potpuno iskreno s njima razgovarati o onome zbog čega smo došli.	35	4,87	4	5
Nikomu ne bismo preporučili da vam se obrati.	35	1	1	1

Legenda:

N=broj sudionika; MIN=minimalna vrijednost; MAX=maksimalna vrijednost; M=srednja vrijednost; 1=uopće se ne slažem; 5=u potpunosti se slažem

Roditelji su visoko ocijenili sadržaj programa s obzirom na korisnost tema u odnosu na specifičnosti razvoja njihove djece (tablica 2). Nešto lošije su ocijenili jasnoću općih poruka koje su bile dio sadržaja. Te poruke odnosile su se na vještine koje su važne da ih djeca usvoje, zašto su važne te kako ciljeve poticanja proširiti na više različitih aktivnosti sadržanih u dnevnim rutinama. Zanimljivo je da su iste rezultate dobili i Ingesoll i Dvortsac (2006). Međutim, kad su roditelji upitani da ocijene jasnoću poruka za svoje dijete (pojedinačno) i korisnost ponuđenih strategija za kućnu sredinu, roditelji su ponovno visoko ocijenili program (tablica 3). Razlog tomu pronalazi se u boljem razumijevanju sadržaja kad je on specifično vezan i visoko individualiziran za pojedino dijete. U ovom programu te poruke o specifičnom poticanju za svako dijete djelomično su potkrijepljene radnim materijalima, u kojima se roditeljima i na vizualan način prikazuju ciljevi i strategije u provođenju intervencije temeljene na rutinama. U prilog potrebe roditelja za individualiziranim pristupom ide i komentar na pitanje - što bi roditelji dodali programu gdje se isticala potreba za više individualnih susreta. Roditeljski komentari u vezi s većim brojem susreta i u grupi i individualno, jasno upućuju na potrebu za kontinuiranom podrškom u izazovnom roditeljstvu (Niccols i Mohamed, 2000).

U otvorenom pitanju roditelji navode potrebu za dodatnim temama. Iskustvo i drugih sličnih programa (Kaiser i Hancock, 2003; McConachie i Diggle, 2006) pokazalo je da, iako su ciljevi grupe bili jasno određeni i struktura i teme unaprijed dogovorene (poticanje kroz rutine, nepoželjna ponašanja, vizualna podrška), često podrška roditeljima ide i dalje od toga. Pitanja o vrtiću, primjerenom edukacijskom programu, dostupnost podrške, pa čak i dijeljenje strahova o budućnosti i odrasloj dobi djeteta, postanu teme o kojima roditelji imaju potrebu govoriti i pitati.

U tablici 4 grupirani su roditeljski odgovori na otvoreno pitanje u tri kategorije – kako dopuniti program, što im je bilo najkorisnije i koje je teme potrebno dodatno obraditi.

Rezultati ovog rada vidljivi u roditeljskim evaluacijama u skladu su sa sve većim brojem istraživanja koja potvrđuju korisnost programa koji se temelje na roditeljskom modelu i na roditeljskoj primjeni znanja o stvaranju prilika za učenje u djetetovoj svakodnevici kroz uobičajene rutine (Woods, Kashinath, 2007; Preece, Trajkovski 2017). Dobiveni rezultati i iskustva stečena tijekom provedbe programa potkrepljuju važnost činjenice da su roditelji i drugi članovi obitelji učinkoviti u poučavanju djece s razvojnim poteškoćama, jer je interakcija roditelj - dijete glavni pokretač rasta i razvoja u ranom djetinjstvu.

Roditelji su kao jednu od dobrobiti ovog programa naveli iskustvo rada u grupi i iskustvo druženja s drugim roditeljima. U Hrvatskoj je takav grupni rad s roditeljima djece s razvojnim poteškoćama (kao grupa podrške ili kao edukativna grupa) nedovoljno razvijen i gotovo nedostupan. A roditeljska su potreba i zadovoljstvo takvim radom veliki. U prilogu tomu je i Unicefovo istraživanje (Pećnik, 2015), koje je upozorilo da je u roditeljskim grupama podrške sudjelovalo svega 1 % ispitanika, a roditelji djece s teškoćama činili su 7 % uzorka. Dakle, vrlo mali postotak roditelja sudjelovao je u grupama za podršku roditeljima djece s poteškoćama.

Roditeljske grupe, kao važan dio podrške, navode posebno roditelji djece s poremećajem iz spektra autizma jer su, zbog djetetova nepredvidiva ponašanja i zahtjeva koje postavlja taj poremećaj pred okolinu, roditelji i obitelji često socijalno izolirani (Banach, Judice, Conway i Couse, 2010).

Evaluacija ovog programa temeljila se na provjeri zadovoljstva roditelja pruženim oblikom podrške. Dvije glavne specifičnosti programa jesu njegov sadržaj (intervencija temeljena na rutinama koju provodi roditelj) i forma (grupni rad). Roditelji su i sadržaj i formu programa ocijenili visokom ocjenom.

Tijekom provedbe ovih radionica uočene su promjene u kvaliteti roditeljskih interakcija s djetetom. Promjena roditeljskih interakcija, radi podržavanja i održavanja zajedničke pažnje s djetetom, prepoznaje se kao potencijalni glavni prediktor razvoja socijalnih i komunikacijskih vještina (Wetherby i Woods, 2006). Stoga bi dalja istraživanja trebala usmjeriti na provjeru funkcionalnih rezultata u djetetovu razvoju, kao posljedica takvih roditeljskih intervencija.

Na osnovi objedinjavanja roditeljskih odgovora može se zaključiti da roditelji visoko ocjenjuju program i smatraju ga korisnim ako sadrži *informacije* i *podršku* te ako su te dvije odrednice programa *individualizirane*. Navedeni zaključak

govori u prilog hrvatskim i stranim istraživanjima, koja pokazuju se da uz kvalitetniju informiranost roditelji bolje razumiju svoje dijete te smirenije i realnije gledaju na djetetovu budućnost (Brozović, 2003; Kaiser i Hancock, 2003).

Tablica 2. Sadržaj programa

	N	M	MIN	MAX
Teme radionica i savjeti s obzirom na poteškoće našeg djeteta bile su nam korisne.	35	4,8	4	5
Nisu nam jasne poruke i sadržaj predstavljenih tema radionica.	35	1,8	1	2

Legenda:

N=broj sudionika; MIN=minimalna vrijednost; MAX=maksimalna vrijednost; M=srednja vrijednost; 1=uopće se ne slažem; 5=u potpunosti se slažem

Tablica 3. Primjenjivost sadržaja programa

	N	M	MIN	MAX
I u slučaju drugog problema, rado ćemo doći na isto mjesto.	35	5	5	5
Dobili smo jasne poruke u pogledu toga kako poticati naše dijete.	35	4,8	4	5
U obitelji se sada bolje snalazimo s obzirom na poteškoću našeg djeteta.	35	4,5	4	5

Legenda:

N=broj sudionika; MIN=minimalna vrijednost; MAX=maksimalna vrijednost; M=srednja vrijednost; 1=uopće se ne slažem; 5=u potpunosti se slažem

Tablica 4. Odgovori na postavljeno pitanje – *Želite li nam još nešto priopćiti, što može unaprijediti naš rad?*

KATEGORIJA	ODGOVOR
DODATAK PROGRAMU	pre mali broj susreta; više individualnih susreta
NAJKORISNIJE	kartice kao podsjetnici na strategije poticanja; iskustva drugih roditelja; neposredna razmjena informacija s voditeljicom
DODATNE TEME	sve povezano s vrtićem; znanstvena učinkovitost različitih terapija; nova istraživanja o autizmu

Kritički osvrt na provedeno istraživanje i rezultate

U ovom radu opisan je model grupnog rada s roditeljima i djecom kroz usvajanje znanja o mogućnostima poticanja njihove djece u svakodnevnim aktivnostima, rutinama. Takav je model rada izveden i organiziran na osnovi pročitane literature. Sama izvedba programa zahtijeva primjeren prostor, organizacijske vještine te vještine vođenja grupe. Kao velik izazov uočena su ograničenja u skupljanju podataka i dokumentiranju procesa grupnog rada. Ona su povezana s ograničenim resursima koje je prva autorica imala na raspolaganju jer su okolnosti nalagale da radi sama. Bila je potrebna dobra priprema u organizaciji grupnog rada i organizaciji vremena i pripremi upitnika kojima bi se podaci dokumentirali. S obzirom na to da je ovaj model rada s roditeljima malo poznat i prvi je put izveden u Centru za rehabilitaciju ERF-a, dokumentiranje podataka, a onda i rezultati nisu dovoljno detaljni.

Navedena ograničenja u metodologiji u ovom radu svakako otvaraju nova pitanja i daju nove smjernice za dokumentiranje i skupljanje podataka u grupnom radu. Usprkos tomu, provedeni model poučavanja roditelja – radi osnaživanja roditelja/prirodne okoline za prepoznavanje i iskorištavanje prilika u kojima djeca s razvojnim poteškoćama uče – možda će ohrabriti praksu za širenje konteksta djelovanja. To nisu isključivo kabineti različitih stručnjaka, već obiteljsko, svakodnevno okruženje. Također nije zanemariv ni napredak u osobnim, kliničkim vještinama voditeljice grupnog rada s roditeljima i djecom kojemu je najviše, uz studij literature, pridonijela zahtjevnost, ali i profesionalno zadovoljstvo koje takav način rada pruža.

ZAKLJUČAK

U ovom radu prikazan je grupni rad s roditeljima i djecom, u kojem se u 12 susreta roditelji kroz izravnu interakciju s djetetom upućuju na prepoznavanje, primjenu i kreiranje svakodnevnih situacija radi poticanja djetetova ranog razvoja. Rezultati evaluacije roditeljskog zadovoljstva pokazali su visoku razinu zadovoljstva, što povežujemo s načinom kako su bile organizirane radionice. Istodobna uključenost roditelja i djece s razvojnim teškoćama u strukturirani oblik grupnog rada, jedna od glavnih specifičnosti ovog programa i mogućnost roditelja da neposredno primijene ponuđene strategije u interakciji s djecom, bila je glavni razlog visokog zadovoljstva programom. Roditelji su istaknuli korisnost kartica s ključnim informacijama o obrađivanoj temi, ali i potrebom za individualnim susretima. U poučavanju roditelja, istaknuta je važnost poznavanja načela kako uče odrasli. Kao i u literaturi, i u ovom radu najdjelotvornijim se pokazalo da roditelj uči kroz vlastito iskustvo sa svojim djetetom, ali uz stručnu podršku i mogućnost komunikacije s drugim roditeljima. Tek kad roditelj svojim snagama uspije potaknuti kontakt očima kod djeteta ili gestu *daj*, roditelj dobiva znanje o metodama poticanja i postaje motiviran da ustraje. Stjecanjem novih roditeljskih vještina, roditeljski osjećaj kompetencije i samopouzdanja raste. Takvo učenje po iskustvu (*hands-on teaching*) osigurava i veću vjerojatnost generalizacije naučenog na nove situacije. Stoga su roditelji generalizirali situacije poticanja kod kuće u onim aktivnostima u kojima su bili

uspješni i u grupi (odijevanje, pranje ruku, uzimanje obroka). Kao velika vrijednost takvog oblika rada istaknula se razmjena roditeljskih iskustava. Iskustva stečena provođenjem grupnog rada pokazala su da roditelji uz novonaučene vještine u grupi, te zajedno vlastitim primjerima poznate situacije kupanja, odlaska u pekarnicu, stavljanja posuđa u perilicu i sl., domišljato razvijaju u male “terapijske” trenutke u kojima su se poticale sve razvojne vještine djece.

Rezultati dopuštaju donošenje zaključka da rutine i rituali koje ima svaka obitelj predstavljaju trenutke učenja za svako dijete rane dobi, pa tako i za djecu s razvojnim poteškoćama. Zbog specifičnosti poteškoća, a i izazova s kojima se suočavaju obitelj i roditelji, nije lako prepoznati i iskorištavati te svakodnevne prilike za poticanje. Podršku u tome roditeljima treba dati stručnjak. Jedno od važnijih nastojanja u budućnosti je utjecanje na druge stručnjake, koji zagovaraju djetetu usmjeren pristup i nedovoljno uvažavaju vrijednost rutina kao konteksta za učenje. U partnerskom odnosu s roditeljima, poštujući individualni stil roditeljstva, potrebno je pronalaziti situacije u kojima će biti zadovoljene djetetove razvojne potrebe, ujedno i jačati roditeljski osjećaj kompetencije. U ovom radu predložen je jedan model kako takvu podršku pružati grupnim radom s roditeljima i djecom. Međutim, uočeni su i stručni izazovi kako ovakav klinički zahtjevan rad, ujedno i metodološki pravilno evaluirati. Visoko zadovoljstvo roditelja, dobiveno evaluacijskim upitnikom, smjernice su i poticaj za nastavak provođenja toga modela rada u području rane intervencije, kao i daljeg promišljanja o primjerenijem obliku evaluacije takvog programa.

LITERATURA

- 1) Banach, M., Iudice, J., Conway, L., Couse, L.J. (2010). Family support and empowerment: post autism diagnosis support group of parents. *Social work with groups*, 33, 69-83.
- 2) Bohaček, A. (2017). Uloga rutina i rituala u ranom učenju i ranoj intervenciji. Specijalistički rad. Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- 3) Brozović, B. (2003). Roditeljska škola: Kako pomoći roditeljima da bolje razumiju svoje dijete. U: Ljubešić M. (ur.), *Biti roditelj*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 4) Dunst, C.J., Bruder, M.B., Espe-Sherwindt, M. (2014). Family capacity – building in early childhood intervention: do context and setting matter?. *Social community journal*, 24 (1), 37-48.
- 5) Dunst, C.J., Hamby, D., Trivette, C.M., Raab, M., Bruder, M.B. (2000). Everyday Family and Community Life and Children s Naturally Occurring Learning Opportunities. *Journal of Early Intervention*, 23 (3), 151-164.
- 6) Family Guided Routine Based Intervention (2014). Preuzeto s <http://fgrbi.fsu.edu>. (21.05.2014.)
- 7) Fordham, L., Gibson, F., Bowes, J. (2011). Information and professional support: key factors in the provision of family – centred early childhood intervention services. *Child: care, health and development*, 38 (5), 647-653.
- 8) Gupta, A., Singhal, N. (2004). Positive perceptions in parents of children with disabilities. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal*, 1, 22-35.

- 9) Guralnick, M. J. (2011). Why Early Intervention Works: A Systems Perspective. *Infants and Young Children*, 24 (1) 6-28.
- 10) Guralnick, M.J. (2013). Developmental science and preventive interventions for children at environmental Risk. *Infants and young children*, 26 (4) 270-285.
- 11) Guralnick, M.J. (2005). Early intervention for children with intellectual disabilities: current knowlwdge and future prospects. *Journal of Applied Research in intellectual Disabilities*, 18, 313-324.
- 12) Huges – Scholes. C.H. Gatt, L.S., Davis. K., Mahar, N., Gavidia-Payne, S. (2016) Preliminary evaluation of the implemenation of routines based early childhood intervention model in Australia: Practicioners Perspective. *Topics in Early Childhood Special Eduacation*, 1-13.
- 13) Hwang, A.-W., Chao, M.-Y., Liu, S.-W. (2013). A randomized controlled trial of routines based early intervention for children with or at risk for developmental delay. *Research in Developmental Disabilities*, 34, 3112-3123.
- 14) Ingersoll, B., Dvortscak, A. (2006). Including parent training in the early childhood special education curriculum for children with autism spectrum disorders. *Topics in Early Childhood Special Eduacation*, 26 (3), 179-187.
- 15) Kaiser, A.P., Hancoc, T.B. (2003). Teaching parents new skills to support their young childrens development. *Infants and young children*, 16 (1), 9-21.
- 16) Keen, D., Couzens, D., Muspratt, S., Rodger, S. (2010). The effects of a parent-focused intervention for children with a recent diagnosis of autism spectrum disorder on parenting stress and competence. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 4, 229-241.
- 17) Kemp, P., Turnbull, A.P. (2014). Coaching with parents in early intervention: an interdisciplinary researsch synthesis. *Infants and young children*, 27 (4) 305-324.
- 18) Kralj, T. (2003). Evaluacija dijagnostičko – savjetodavnog rada. U: Ljubešić M. (ur.), *Biti roditelj*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 19) Ljubešić, M. (2003). *Biti roditelj*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 20) Ljubešić, M. (2012.). Roditeljske vještine i rana interakcija, te rana intervencija u zajednici. U V. Božičević, S. Brlas & M. Gulin (ur), *Psibologija u zaštiti mentalnog zdravlja* (str. 75. – 86). Virovitica: Zavod za javno zdravstvo “Sveti Rok”.
- 21) McConachie, H., Diggle, T. (2006). Parent implemented early intervention for young children with autism spectrum disorder: a systematic review. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 13, 120-129.
- 22) McWilliam, R.A. (2010). *Routine Based Early Intervention*. Baltimor: Paul.H. Brookes Publishing.
- 23) Niccols, A., Mohamed, S. (2000). Parent training in groups: pilot study with parents of infants with developmental delay. *Journal of Early Intervention*, 23 (2), 133-143.
- 24) Pećnik, N. (2015). *Kako roditelji i zajednice brinu o djece najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF Hrvatska.
- 25) Preece, D., Trajkovski V. (2017). Parent education in autism spectrum disorder – a review of the literature. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (1), 128-138.
- 26) Sawyer, B.E., Campbell, P.H. (2009). Beliefs about participation – based practices in early interevention. Faculty Publications Paper. Preuzeto s: <http://preserve.lehigh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=coe-faculty-publications> (23.07.2012.)
- 27) Shields, J., Stevens, J. (2008). *Early Bird Programme – Parent Book*. London: The National Autistic Society
- 28) Sussman, F. (2001). *More than words: A guide to help parents promote communication and social skills in children with autism spectrum disorder*. Toronto: A Hanen Centre Publication.
- 29) Wetherby, A.M., Woods, J. (2006). Early social interaction project for children with autism spectrum disorders beginning in the second year of life. *Topics in Early Childhood Special Eduacation*, 26 (2), 67-82.
- 30) Woods, J., Kashinath, S. (2007). Expanding Opportunities for Social Communication into Daily Routines. *Early Childhood Service*, 1 (2), 137-154.
- 31) Woods, J., Goldstein, H. (2003). Whan the Toddlers Takes Over. *Focus on autism and other developmental disabilities*, 18 (3), 176-181.
- 32) Woods, J., Kashinath, S., Goldstein, H. (2004). Effects of Embedding Caregiver – Implemented Teaching Strategies in Daily Routines on Children s Communication Outcomes. *Journal of Early Intervention*, 26 (3), 175-193.